

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ GSF 25. GURUR YILI

GELENEĞİN İZİNDE
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI

Prof. Dr. Fevzi Günüç'e Armağan Kitabı

Editörler Meral AKAN, Serkan SELALMAZ

KARATAY BELEDİYESİ

100 TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ

GELENEĞİN İZİNDE
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI
Prof. Dr. Fevzi Günüç'e Armağan Kitabı

Editörler:
Prof. Dr. Meral AKAN
Öğr. Gör. Serkan SELALMAZ

Grafik Tasarım ve Uygulama:
Öğr. Gör. Ersan PERÇEM

Aralık 2024 / KONYA

Kitap Adı:
Geleneğin İzinde Geleneksel Türk Sanatları
Prof. Dr. Fevzi Günüç'e Armağan Kitabı

e-ISBN: 978-625-5508-00-3

Baskı/Cilt:
Aybil Dijital Baskı Merkezi
Ferhuniye Mah, Aktif İş Merkezi, Sultanşah Cd. 30/A,
42040. Selçuklu/Konya

Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
web: gts.selcuk.edu.tr
https://selcuk.edu.tr/Birim/Bolum/guzel_sanatlar-geleneksel_turk_sanatlari/15220
instagram: selcukgts
e-posta: gtssempozyum@selcuk.edu.tr

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ

Bu kitap 24702004 nolu bilimsel toplantı düzenleme destek projesi tarafından desteklenen I. Ulusal Geleneğin İzinde Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu & Sergisi kapsamında sunulan bildiri ve eserlerden oluşmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş / Prof Dr. Meral AKAN
Bilim& Sanat Kurulu

GELENEĞİN İZİNDE GELENEKSEL TÜRK SANATLARI
PROF. DR. FEVZİ GÜNÜÇ'E ARMAĞAN KİTABI / MAKALELER

-Prof. (hc) M. Uğur DERMAN
Hattat Halim Özyazıcı'ya Dair.....1-5
-Prof. Dr. F. Çiçek DERMAN
Müzehhip Muhsin DEMİRONAT (1907-1983)......6-14
-Dr. Öğr. Üyesi İnci A. BİROL
Geleneğin Sanatla Buluşması.....15-17
-Prof. Dr. Şerife ATLIHAN
Anadolu'da Kilim Geleneği ve Günümüzdeki Durumu 18-26
-Prof. Dr. Aydın UĞURLU
Geleneksel Sanatlarda Güzel, Güzellik ve Sanat Kavramları 27-34
-Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÖKSÜZ
Konya'da Hat San'atı Eğitiminin Lisans Düzeyinde Başlangıcı.....35-36
-Prof. Dr. Bilal SEZER
Hat Sanatı'nda Yeni Bir Râkım: Seyyid Mustafa Râkım Efendi.....37-40
-Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ
Eğinli Süleyman Efendi'nin Hattatlara Dâir "Mir'ât-ı Hattâtîn" Adlı Eseri ve Kaynakları.....41-47
-Prof. Dr. Hicâbi GÜLGEN
Geleneksel Sanatlarımız ve Günümüzde İcâzet Meselesi.....49-52
- Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza ÖZCAN
Celî Sülüs Yazıda Sınırları Zorlayan İlk Usta: Teknecizâde İbrahim Efendi (Ö.1100/1688)......53-59
-Öğr. Gör. Betül ERİKOĞLU
Mahmud Celâleddin ve Mehmed Şefik Bey'in Ortak İbârelerinin Tasarım Öge ve İlkeleri Bakımından İncelenmesi.....60-67
-Prof. Dr. Aziz DOĞANAY
Geleneksel/li Türk Sanatlarında Bilgi Kaynağının Yeniden İnşâsı Üzerine Bazı Mülâhazalar.....68-81
-Prof. Dr. A. Sacit AÇIKGÖZOĞLU
Râgıb Paşa Kütüphanesi Vakfiyesi'nde Kitap Sanatları.....82-87
-Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM/Arş Gör. Özgenur ŞEKER
Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver ve Konya Defterleri.....88-101
-Doç. Kaya ÜÇER
Geleneksel Türk Kalemişi Sanatının Tarihsel Sürecinde Batı Etkisi; "Barok, Rokoko, Ampir".....88-101
-Dr. Ayşenur GENÇ
Topkapı Sarayındaki Saz Üslûbu Tezyinatlı Ciltlerin British Library'deki İzleri.....102-111
-Prof. Dr. Feriha AKPINARLI
Somut Olmayan Kültür Değerlerimizden Bergama Yöresinde Yapılan Terslon (Martlık) Geleneğinin İncelenmesi.....112-129
-Prof. Aysen SOYSALDI / Prof. Dr. Sema TAĞI / Şengül AYDIN
"Sof Dokuyan Kadınlar" Projesi Kapsamında Ankara Tiftiğinden "Sof ve Şali Kumaş" Dokuma Çalışmaları.....130-144
-Prof. K. Didem ATİŞ
Geleneksel Türk Sanatları Bölümlerinin Akademisyen Yetiştirme Sorunsalı.....145-150
-Prof. Dr. Zeynep ERDOĞAN / Doç. Dr. Feryal SÖYLEMEZOĞLU
Türkiye'de Tekstil Konservasyonunun Önemi.....151-157
-Prof. Münevver ÜÇER
Geçmişten Günümüze Osmanlıda Himaye Kültürü.....158-170

-Doç. Hakan ÇİLOĞLU
Geleneksel Türk Halı Sanatının Geçmiş ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi.....171-186
-Doç. Esra KAVCI / Prof. Oya SİPAHİOĞLU
1924 Karadeniz Bölgesi "Pamuk İpliği Pazarı" Araştırma Raporu ve 2024'de Karadeniz Bölgesinde Dokumacılık.....187-193
-Doç. Bahadır ÖZTÜRK
Bir Anadolu Selçuklu Dönemi Halısının Zemin Deseni Çözümlemesi.....194-203
-Öğr. Gör. Şennur ATALAY VAROL / Doç. Dr. Şehnaz BİÇER
Princeton Üniversity Kütüphanesi'ndeki Hamse-i Nizâmi Minyatürlerinin Analizi (Garrett No:77 G).....204-217
-Öğr. Gör. Ersan PERÇEM
Tezyinaâtta "Üsluba Çekme" Üzerine Bir Yöntem.....218-230
-Yasin URHAN
Nakkaş Hasan'ın Haçova Meydan Muharebesi Tasvîri Üzerine Bazı Mülâhazalar.....231-240
-Doç. Dr. İrem ÇALIŞICI PALA
Güzel Sanatlar Fakülteleri Geleneksel Türk Sanatları Bölümü'ndeki Çini Alanının Kapsamına Dair Notlar.....241-248
-Doç. Timur BİLİR
Eyüp Sultan Türbesi'nden Müdevver Yazılı Bir Çini Panonun Restorasyon Süreci.....249-255
-Dr. Öğr. Üyesi Latife AKTAN ÖZEL
Türk Çini Sanatında Katmanlı Çini Tekniği.....256-264
-Arş. Gör. Levent KUM
Kütahya "Elhamra Çini Atölyesi".....265-271
-Prof. Dr. Mustafa GENÇ
Halı Kilim Araştırmalarında Yöntem.....272-281
-Öğr. Gör. Dr. Kazım KÜÇÜKKÖROĞLU
Konya Alâeddin Camii Mihrap Çinileri Onarımı.....282-298

SERGİ / KATALOG BÖLÜMÜ
Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu Kapsamında Hazırlanan Karma Sergi Eserleri.....300-329

GELENEKSEL TÜRK HALI SANATININ GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hakan ÇİLOĞLU*

ÖZET

Kültürümüzün önemli bir halkası olarak, tarih içinde gelişerek şekillenen el dokuması halı sanatımız; gökyüzü, doğa, hayat ve yaşamın gözlem ve farkındalığıyla yüklenen duygu ve düşünce anlatımlarıdır. Halıları dokuyanlar; kavramlarla zenginleştirilmiş kompozisyonlarda desen ve motifler aracılığıyla, kültürel ve sanatsal bir dil oluşturmuşlardır. Bu anlamda halılar; yüzey kompozisyonlarının tasarım yöntemleriyle birer öğreti belgeleri niteliğindedir.

Bu çalışmada; doğanın döngüsü ve hayatın içindeki düşünsel özelliklerin yaratıcılık üzerindeki etkilerinin halı sanatına nasıl yansıdığı; tarihsel süreçten seçilen örneklerle değerlendirilirken, insanın nasıl bir varlık olduğuyla birlikte, geçmiş ve günümüz insanının yaşam koşulları konu kapsamına alınmıştır. Çünkü halı sanatının gelişim süreçleri ve günümüzdeki durumu; insanın yaşadığı doğal yaşamın, sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların nasıl değiştiğini veya farklılaştığını anlamakla doğrudan ilişkilidir.

Çalışmanın genelinde betimlemelere dayalı nitel araştırma yöntemiyle; doğa, insan, yaratıcılık ve sanat üretimi arasındaki bağlantılara vurgu yapılmıştır. Doğaya bakıldığında; doğa pek çok görünüm zenginliğiyle yaşamı anlatır ve bu anlatım biçimlerini sürekli değişen görünümlerle geleceğe taşır. Türk sanatı araştırma, farkındalık ve düşünselliğin sonucudur. Bu nedenle Türk halı sanatını tarihsel süreçten günümüze değerlendirirken, sanatın estetik ve teknik özellikleriyle birlikte, geçmiş ve günümüz insanının gökyüzü ve doğanın hayatına yansıyan düşünsel dünyasını birlikte değerlendirmek gerekir. Bu bütünsel bakış açısı, Türk halı sanatının zaman süreci ve bugün nasıl bir noktada olduğunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlar. Kültürel üretimleri gelecek nesillere gerekçeleriyle birlikte aktarmak ve bu mirasın nitelikli üretimlerle sürdürülebilirliği, kültürel mirasın korunması kadar önemlidir.

GİRİŞ

Türk sanatı içinde köklü geçmişe sahip Türk halı sanatı örnekleri; fonksiyonel bir ev eşyası olmasından daha önemli; yüzeyinde gizli anlatımlar yer alan geometrik desen ve motiflerin kavramsal bakış açısıyla, izleyicinin bilgi ve düşüncelerini sınayan birer sanat eserleridir. Kompozisyonlardaki estetik yorumlamalar, günümüz modern sanat anlayışına uyum sağlayan, en önemli tasarım yöntemlerinin birer öğreti belgeleridir. Türk halılarına bakıldığında, doğanın değişen miktarlarla süregelen yaşam prensiplerinin, halıların yüzeyinde küçükten büyüğe çeşitlenen zengin geometrik desen kompozisyonları ve motiflerle, gizli ve sessiz anlatımlar şeklinde yansıdığı görülür. Bu nedenle desen ve motifleri tanımlanabilir, somut varlıklara benzetme çabalarından çok, gizli anlatımlar yüklenen desen ve motiflerdeki kavramları görmek ve kompozisyonlardaki düşünselliği anlamak daha önemlidir. Halıların yüzeyi birçok sanat dalı gibi hayat, yaşam, doğa ve gökyüzünün serüven ve anlatımlarına sahiptir. Halıları anlamak; bir yazının, şiirin, şarkının veya filmin duygu derinliğini anlamak ve hissetmek gibidir. Bu nedenle Türk halılarının tarihsel değerleriyle birlikte, günümüzün çağdaş estetik anlayışına uyan özellikleri, Türk insanının üstün yorumlama ve kavramsal ifade gücünün birer sunumları niteliğindedir. Dönem ve coğrafi bütünlük içinde dokunmuş her bir halı, insanı etkileyen bir müzik gibi, dokuyanın duygularını ve yaşam izlerini taşır ve hiçbir halı, aynı halı değildir.

Tarihsel süreçten günümüze gelen Türk halı sanatını geçmiş ve günümüz açısından değerlendirirken, öncelikle insanın nasıl bir varlık olduğuyla birlikte, geçmiş ve günümüz insanının yaşam koşullarının da değerlendirilmesi gerekir. Çünkü halı sanatının süreçlerini anlamak; insanın coğrafi, doğal yaşamı, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarının da nasıl değiştiği, ya da farklılaştığını anlamakla doğrudan ilişkilidir. Türk halı sanatı; insanların doğal, günlük yaşamları ve değerlerinin, estetik anlayışla bütünleşmesinin bir yansımasıdır.

* Doç. , Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul, hakanciloglu@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7461-2355

Bu nedenle, bu sanatın nasıl evrildiğini anlamak için, halıların üretildiği dönemdeki insanların coğrafi yapı içindeki yaşam koşullarını, ihtiyaçlarını, kültürel değerlerini ve estetik düşünce yapılarını da incelemek gerekir.

1.a. Doğa – İnsan İlişkisi

Bilindiği gibi, insan öncelikle diğer canlıların da temel unsuru olan karbon yapısıyla, Dünya ve dolayısıyla doğaya aittir. Doğanın kimyasal ve biyolojik bir parçası olarak şekillenen insanın, fiziksel ve zihinsel gelişimiyle doğayla olan bağı da zaman sürecinde güçlenmiştir. Yine; bünyesinde yer alan kalsiyum ve diğer elementlerle de, insan aynı zamanda evrene aittir. Bu açıdan bakıldığında, insan bedeninin kimyasal yapısı, insanın doğayla olan ayrılmaz bağını göstermektedir. İnsan yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda psikolojik olarak da doğaya bağımlıdır ve bu bağ, varoluşundan günümüze insanın yaratıcılık süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Günümüzde kalabalık şehirlerde artan nüfus, trafik, stres, gürültü, kirlilik, endişe, duygu bozuklukları yaşanmakta ve doğanın görsel, fiziksel ve ruhsal rahatlatıcı özelliklerinden uzaklaşılmaktadır. Sıkışık binalar içinde, dört duvar arasına sığdırılmış hayatlarda kısıtlı hale gelen gökyüzünü izleme, doğal ışık, temiz hava, yeşil alanlar ve doğal yaşamın eksikliği nedeniyle, mutluluklar; dijital dünyanın sunduğu sanal dünyada aranmaktadır. Bu durum; sosyokültürel yapı içinde kişiyi yalnızlaştırarak, toplum içinde farklılıklar ve toplum içi bağlarda kopukluklara yol açmaktadır. Günümüzde kalabalık şehirlerde yaşayanlar için, doğal yapıyla buluşmak ve doğada yaşam lüks olmuştur. Şehirleşme insanlığın ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için kaçınılmaz olmasıyla birlikte, bu süreç genellikle doğal alanların eksilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durum insanın yaşam kalitesini düşürmekte ve sağlıklı yaşam için doğada yaşam düşüncesi önem kazanmaktadır. İnsanlar doğal yaşam tarzı ya da kısıtlı zaman diliminde doğa faaliyetleri için, ekstra bütçe ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle doğa yürüyüşleri, kamp faaliyetleri, doğal ortamlarda inşa edilen çeşitli mekanlarda rezervasyonlu konaklamalar, sualtı sporları, fotoğraf gibi; insanları şehir yaşamından uzaklaştıran ve sosyallik kazanabileceği etkinlik organizasyonları gelişmiştir. Yine; şehirlerde yaşayan pek çok insan için, doğayla buluşma emeklilik yaşamına ertelenen bir hayaldir. Ekonomik imkan sahipleri için ise; şehir yaşamının dışında, doğayla ilişkili yazlık veya ikinci, üçüncü ev sahipliği düşüncesi kabul gören bir ihtiyaç olmuştur. Ayrıca günümüz şehirleşmesinde bazı inşaat firmaları, projelerinde doğal görünümlü yaşam alanlarını insan hayatına kazandırmaya yönelik çözümler geliştirmektedir. Özellikle alçak veya yüksek katlı konut projelerinin balkonları ve teraslarında yapılan ağaçlandırmalarla, insanların yaşam alanlarına estetik ve çevresel bir değer kazandırma çabalarının yanında, doğa içinde bir mekan görünümü yaratmak ve sürdürülebilir bir yaşam ortamı sunmak amaçlanmaktadır. Yine pek çok insan; evlerinin çeşitli köşelerinde bitkiler yetiştirmektedir. Bütün bunlar insanın ihtiyaç duyduğu, doğayla olan ilişkisini onarmak ve doğal kaynaklarla mutluluğu yakalama çabalarıdır. Yapılan çalışmalarda doğal, yeşil alanların insanların zihinsel sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğu ve doğal bir çevrede bulunmanın duygusal dengeyi iyileştirdiği görülmüştür (Ulrich et al, 1991: 203). Doğa – Yaratıcılık ilişkisini araştıran çalışmalarda da, doğal ortamlarda bulunmanın ve doğal görünümler izlemenin, yaratıcılığı önemli derecede arttırdığı tespit edilmiştir (Williams et al, 2018: 37).

Tarihi çağlardan günümüze, insanın sürekli doğayı gözlemleyerek anlamlandırma çabaları, bilimsel ve sanatsal gelişimlerin temelini oluşturur. İnsan; doğa ve gökyüzündeki döngüleri anlamaya çalışarak, hayatta kalma becerilerini geliştirirken, geçmişten günümüze; evren, gökyüzü ve Dünya bütününde gözlemlediği olaylar, canlı ve cansız varlıklar, renkler, şekiller ve hayattan edindiği bilgilerle, sürekli gelişen bilimsel ilerlemeler kaydetmiştir. Aynı zamanda bu bilgiler, sanatın gelişimine de büyük katkılar sağlamıştır. Doğadaki yaşam kavramları; insan için essiz bir öğreti ustası olarak farkındalığın ve estetik anlayışın temel kaynağı olmuştur (Çiloğlu, 2019a: 336).

1.b. Doğanın Tasarım İlkeleri

Gökyüzü ve doğa, insanı öğrenmeye ve düşünmeye teşvik eden sonsuz bilgi kaynağıdır. Doğayı anlamak; doğada karşılaşılan olayları gözlemlemek ve düşünmekle mümkündür. İnsanın en önemli farkındalığı gelip geçen hayat ve zaman kavramlarıdır. Doğanın tasarım ilkeleri; hayat ve zaman kavramları içinde artan ve azalan anlatım biçimlerine bağlıdır. İnsanın kendisi dahil, görülebilen ve hissedilebilen tüm varlıklar ve olaylarda gizli özneler; hayatın temelini şekillendiren zaman ve yerçekimidir. Doğada hissedilen ve görülebilen, başlayan ve biten bütün olaylar, miktarları değişen bir döngüyle, kare form gibi dengeli, kararlı ve durağan bir kompozisyon içinde gerçekleşir. Hayatın içindeki farklı sunuş söylemleriyle gerçekleşen bütün olayların duyusal ve duygusal gözlemleriyle iç dünyada oluşan düşünceler; olaylar arasında kurulan ilişkilerin ve ifade bütünlüğün anlaşılmasını sağlar ve bu durum insanı duyusal ve duygusal olarak şekillendirir. Gözlem ve düşünmek; gökyüzü, dünya ve hayata dair duygusal bir yaklaşım gelişimi sağlarken, hayat sonrası bilinmezliği de düşündürür. Bakmayı ve görmeyi bilenler için hayat ve zamanı bir ağacın gövdesinde, bir yaprakta veya güneşin doğuşundan batışına olan süreçte görmek ve hissetmek mümkündür (Çiloğlu, 2019b: 201–204), (Şekil 1), (Fotoğraf 1–2).

Çizim: 1. Zaman sürecinde hayatın yükselen ve düşen yaşam evreleri.

Fotoğraf: 1. Bir palmiye ağacında hayatın kendisini görmek mümkündür. Yükselen, aktif, yeni çıkan yapraklardan olgunlaşarak, mütevazı eğilen yapraklar. Kendinden bir iz bırakmak için tohumları ve hayattan ayrılmaya yönelen sararmış yapraklar. Gövdesinde zemine doğru sıralanan, geçen zaman derinliğine göre yaprakların izleri.

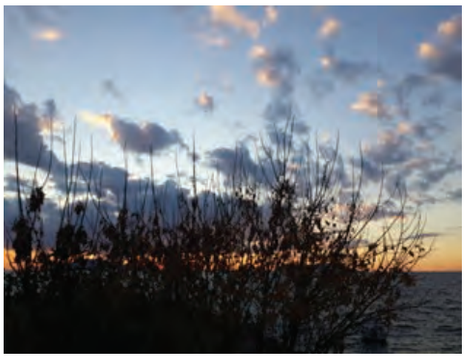

Fotoğraf: 2. Mazı ağacının kendisi hayatı, yeni çıkan aktif sarı yapraklardan gövdeye doğru koyulaşan ve giderek eksilen yapraklar; geçen zamanda hayat sürecinde yaşamda eksilen miktarı niteler.

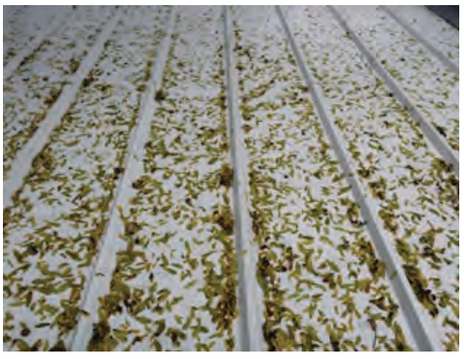
Doğada başlangıç ve bitiş döngüsü içinde miktarlarla değişen ve gerçekleşen olaylar; söylem şekilleri farklı, anlamları aynı; bir konunun farklı kelimelerle anlatılması, ya da bir müziğin farklı enstrüman ya da teknikler ve ritimle çalınması gibi, evrensel bir düzenin farklı anlatım biçimleridir. Bu anlatımlar birbirlerinden bağımsız paragraflar, cümleler ya da bir şiirin mısralarındaki farklı anlamlar gibi görünseler de, birlikte değerlendirildiklerinde sistemin büyük hikayesini oluştururlar. Doğadaki her olay, kendine özgü kavramsal ve estetik bir değer taşır. İnsanın hayatı sürecinde görebildiği ve hissedebildiği olaylar; uzak – yakın, açık – koyu, küçük – büyük, az – çok, soğuk – sıcak, sert – yumuşak gibi daha pek çok miktar içeren kavramlarla; bir pencereden vuran ışığın oluşturduğu gölge değerleri gibi yaşanır. Farklı zaman dilimlerinde, farklı biçimlerle karşılaşılan bu döngüler, insanın doğayı ve kendi yaşamını çözümleme ve anlama sürecinde güçlü katkılar sağlar (Çiloğlu, 2019c: 186), (Fotoğraf 3–6).

Fotoğraf: 3. Duvarda ve yere düşen yapraklarda dalgalar miktar görünümü.

Fotoğraf: 4. Günbatımında ısı – ışık, bulutlar ve ağacın dallarında yaprakların miktar görünümü.

Fotoğraf: 5. Sonbaharda düşen yaprakların miktar görünümü.

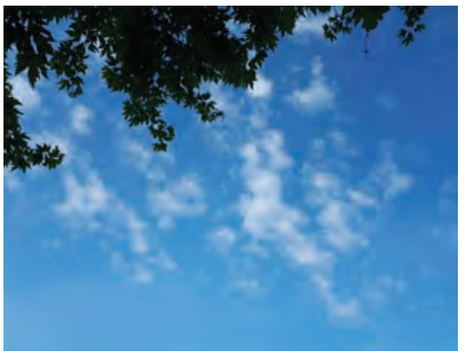

Fotoğraf: 6. Yağan karda miktar görünümü.

Doğa insana yalnızca güzelliğiyle değil, içinde barındırdığı döngüler, değişimler ve süreçlerle de seslenir. Doğa ve hayatın içinde birbirinden bağımsız, her an'ı değişen zengin görünümlerin birlikte oluşturduğu kompozisyonlar, pek çok müzik enstrümanının yer aldığı orkestra gibidir. Bir sahilde esen rüzgar, dalgalar ve gökyüzünde kayıp giden bulutlar bir bütünlük oluşturarak, insan ruhunun derinliklerini harekete geçirir. Kıyıya vuran her dalga, geçmişten bir anıyı getirerek, aynı hızla geri çekerken, gün batımına doğru sürüklenen ve kaybolan bulutlar, gelip geçen hayatı ve bilinmezliği hatırlatır (Görsel 7). İçlerinde birbirinden izler barındıran, farklı yapı ve oluşumların birlikteliği; "mümkün değil" söylemlerini yeniden düşündürür ve imkansız gibi görünenlerin; aslında ne kadar ulaşılabilir ve hayatta her şeyin bir yolu olduğunu gösterir. Bu birliktelik kalplerde umut ışığı yakar (Fotoğraf 7, 8).

Fotoğraf: 7. Günbatımında deniz ve bulutların hareketi.

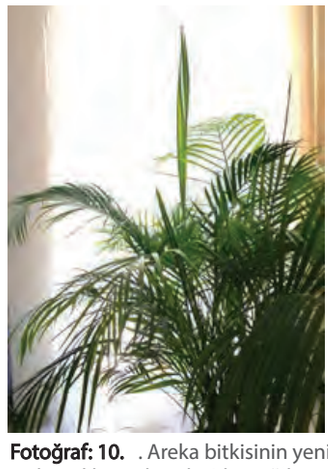

Fotoğraf: 8. Yapraklar ve bulutların kompozisyonu.

Doğa mütevazı görünümlerle kendini sunar. Bir ağacın ya da bitkinin yeni çıkan yaprakları, küçük bir çocuğun heyecan dolu, ani çıkışları gibi enerjiyle gökyüzüne yükselir, ışığa ve hayata ulaşmaya çalışır. Fakat zaman geçtikçe, yapraklar olgunlaşır, ağırlaşır ve mütevazi bir görünümle kendilerini aşağıya bırakırlar. Bu yavaş ve zarif süreç, onların yeni çıkacak yapraklara yer açmak için gösterdikleri fedakarlık gibidir. Burada görünmez iki gizli ve güçlü özne; yer çekimi ve zaman; her şeyin dengeyle akıp gittiğini ve hayatın bilgeliğini bitkiler aracılığıyla sessizce ifade eder (Fotoğraf 9, 10).

Fotoğraf: 9. Çam ağacının gökyüzüne doğru enerjiyle yeni çıkan ve olgunlaştıkça aşağıya yönelen yapraklar ve dalları.

Fotoğraf: 10. . Areka bitkisinin yeni çıkan dik ve olgunlaştıkça eğilen yaprakları.

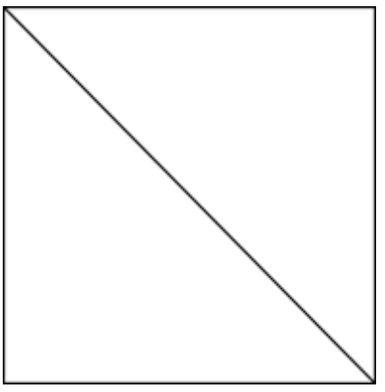
1.c. Doğa – İnsan – Sanat İlişkisi

Sanat; insanın beğeni, duygu ve düşüncelerine, hayatı süresince yaşadığı olaylar ve edindiği tecrübelerle dokunur. İnsanın beğenileri ve duygularına dokunan sanat yapıtları; her türlü toplumsal farklılıklara rağmen, insanlar arasında iletişimi sağlayan en büyük güçtür ve her sanat dalının kendine özgü anlatım dili vardır. Müzik eserlerinde notalar, yazıda kelimeler, konuşurken sözler, yüzey tasarımlarında ise şekiller ve renkler bu anlatım dillerinin alfabeleridir. Her bir sanat dalına ait alfabeden oluşan kompozisyonlar; rastlantısal olmayıp, ait olduğu sanat ve sanatçının gözlem, duygu ve düşüncelerinin temsil edildiği, estetik biçimlenen söylemlerinden oluşur.

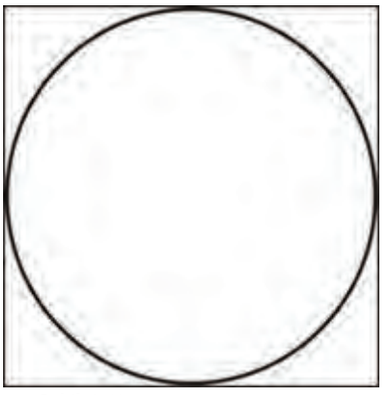
Doğanın evrensel düzeni, insan yaşamı ve düşünce dünyasını derinden etkiler ve sanatçılar, doğanın sunduğu zaman, mekan ve form dünyasını kendi eserlerine konu alarak, yaratıcılıklarını beslerler. Böylece doğanın ritmik döngüleri, mevsimsel değişimleri, ışık ve gölge oyunları sanatçılar için bitmek, tükenmek bilmeyen bir ilham kaynağı haline gelir. Sanatçılar akıp giden bu zengin döngü içindeki hassas vurguları keşfeder ve doğanın her anında saklı olan estetiği, yaşamdaki etkilerin insanın iç dünyasına yansıyan duygusal ve zihinsel derinlikleriyle birleştirirler. Sanatçılar eserleriyle; doğanın mütevazı görünümleri, güçlü dönüşümleri ve zamanın değiştirdiği formları kendi dünyasında şekillendirerek, izleyicilerin yaşam dünyasına dokunan, evrensel anlatılar yaratırlar. Bu anlamda gökyüzü, doğa; hayat, zaman ve yaşam kavramlarının yüklediği duygu ve düşünceler, görsel anlatım dilinde form ve renk kompozisyonlarına dönüşerek, sanatçı ve izleyiciyi ortak değerlerde buluşturur.

Doğa ve yaşamdaki olaylar, varlıkların görünüm ve kavramsal özellikleri, tasarım dünyasında görsel anlatım dilinin üç ana formları olan kare, üçgen ve daire formlarıyla ilişkilendirilebilir. Kare; alan olarak üçgen ve daireyi kapsar (Şekil 2, 3). Yüksek zirveleriyle güç ve sertliği simgeleyen, buzla kaplı dağlar gibi; sert, güçlü ve zorlu anlar, ya da canlıların zorlu doğası, hızlı, aktif ve enerjik yönleri, sertlik içeren dinamik bölümleri; yapıları değişen üçgen formlarla ifade edilebilir. Daire formu; doğada hareket, süreklilik ve yumuşaklık kavramlarıyla ilişkilendirilen varlık ve olayların; suyun dalgalı hareketi ya da gökyüzündeki bulutların akışının kesintisiz ve döngüsel yapısına temsil edilebilir. Kare form ise; durağanlık, kararlılık ve kesinlik

içeren yapılar ve olaylarla ilişkilendirilebilir. Zaman süreci, başlangıcı ve sonu bilinen olaylar, hayatın gerçeği gibi net bir düzeni olan durumlar kareyle temsil edilebilir. Karenin durağan, dengeli ve kararlı yapısı, bu tür olayların ve varlıkların düzenli ve bilinir doğasını yansıtır. Bu üç temel form, görsel anlatım dilinde doğanın ve yaşamın farklı yönlerini sembolik olarak ifade eden, temel ve güçlü anlatım formları olarak, tasarım kompozisyonlarında kullanılabilir.

Şekil: 2. Karenin üçgenleri kapsaması.

Şekil: 3. Karenin daireyi kapsaması.

2. TÜRK HALI SANATININ KOMPOZİSYON DEĞERLERİ

Tarihi çağlardan günümüze, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği tasarlama gücüdür. Araştırma ve bilgi gelişimine yol açan bu güçle, insan yaşadığı coğrafi yapıya tarihi ve kültürel biçimler kazandırmıştır. İlk çağlarda toplum yaşamında benzer eşyalar üzerinde ayırt edici kişisel simgeler, bireysel kimliği vurgulamak için yapılmıştır. Bu durum; zaman sürecinde toplumların düşünce dünyasında derinleşen farklılıklar ve yeni anlayışlarla, bir bütünlük içinde giderek çeşitlenen kültürel yapıtlara, motiflere ve kompozisyonlara dönüşmüştür. İlk bakışta bireysel düzeyde başlayan bu tasarım süreci, toplumsal düzeyde paylaşılan değerler ve inançlarla birleşerek, geniş anlatımlı kültürel ifade aracı haline gelmiştir. Bu nedenle kültürel yapıtlara bakıldığında, her biri farklı görünse de, birbirine dokunan ortak bir anlatım dili gözlemlenir (Çiloğlu, 2019d: 1040) İnsanın geçen zaman ve hayat farkındalığına dayanan kompozisyon etkileşimini, bir mimari yapının kapısı ve halı kompozisyonunun kavramsal düşünce bütünlüğünde görmek mümkündür. 13. Yüzyıl, Konya İnce Minareli Medrese ve Kayseri Sahabiye Medresesi'nin yüksek kapı mimarisi; kararlı ve durağan form karenin türevi olan dikdörtgen yapı; hayatın bilinen başlangıç ve bitiş serüveni içinde, yaşam döngüsünün yükselen ve inen evrelerini yansıtır. Bu mimari yapılar; yalnızca küçük bir ahşap kapıdan mekana girilmesinden öte, insanın iç dünyasında yücelik ve maneviyat hissiyle derin izler bırakır. Etrafında yükselen ve inen desenlerle büyüyen kapılar, içeride keşfedilecek büyüklük, gökyüzü, sonsuzluk, hayat sonrası bilinmezlik ve umutlar gibi duygular yükleyen değerlerin anlam ve büyüklüğünü, mütevazı bir şekilde hissettirir (Görsel 11, 12). Mimaride görülen bu kavramsal özellikleri, halıların kompozisyonlarında da görmek mümkündür. Halıların kompozisyonları tıpkı bu kapılar gibi, insanı sonsuz derinliklerin içinde kaybolmaya davet eder ve hayatın anlamını düşünmeye sürükler.

Fotoğraf: 11. . Konya, İnce Minareli Medrese, 13. Yüzyıl.

Fotoğraf: 12. Kayseri, Sahabiye Medresesi, 13. Yüzyıl.

Türk halı sanatına bakıldığında, halıların yüzeyinde geometrik desen ve motiflerden oluşan kompozisyonların gizli dünyasında, doğanın ritmik prensiplerini ve kavramsal özelliklerini hissetmek mümkündür. Doğada her durumun, miktarlarla değişen yaşam döngüsünün artan ve azalan süreçleri, sessiz kompozisyonların geometrik formlarına yüklenmiştir. Desenler ve motifler; doğa yaşamı ve insan hayatının gelişim evreleriyle birlikte, insanın sosyal, kültürel ve iç dünyasının duygu derinliğinin soyut simgeleri niteliğindedir ve yaşam süreçleri içinde fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak nasıl geliştiğini anlatır. Hayatın içinde değişen görünümlerle şekillenen duygusal ve fiziksel etkiler; küçük – büyük, az – çok, uzak – yakın, açık – koyu ve daha pek çok miktarlar gibi, halıların yüzeyinde küçük motiflerden başlayarak genişleyen kompozisyonlar, evrensel düzen ve yaşam basamaklarıyla yer alır. Bu kompozisyon anlayışında şekillenen yaşam döngüleri; doğanın ritmik düzenine uyumlu iniş ve çıkışlarla, halıların yüzeyinde desenler ve motifler aracılığıyla temsil edilir ve halıları işlevsel bir eşya olmaktan öte, duyguların yüklendiği birer düşünsel eser konumuna getirir. Halıların kompozisyonları adeta doğanın matematiğini sanat aracılığıyla anlatan birer sessiz film gibidir. Bu anlamda gökyüzü, zaman, doğa, hayat ve yaşam kompozisyonları, insanın içsel dünyasını yansıtan bir ayna niteliğindedir. Bu nedenle kompozisyonlarda yalnızca estetik bir düzeni aramak yerine, desen ve motiflerin; doğa, insan ve hayata dair felsefi bir söylem sunduğunu görmek ve anlamak gerekir (Fotoğraf 13 – 22).

İnsanlığın en önemli farkındalığı, sınırları bilinemeyen hayatın gelip geçici olduğunu kabullenmektir. Hayatın kısa süren bir yolculuk olduğu sitemiyle, insanlar yaşam planlarını sahip olabileceği ortalama hayata göre yaparlar. Hayatın geçiciliği bilinci, insanın iç dünyasını derinden etkiler ve içinde sakladığı bu sitem bilinçaltında sonsuzluk özlemi yaratır. Bu nedenle en iyi temennilerde; "Nice", "Sonsuz mutluluklar" gibi ifadelerle sonsuzluk kavramına göndermeler yapılır. Sonsuzluğun en güçlü sembolleri ise gökyüzündeki yıldızlardır. Yıldızlar zamandan bağımsız gibi görünür ve insana sonsuzluk, bilinmezlik ve evrenin sınırsız gücünü hatırlatırlar. Bu nedenle pek çok insan geceleri gökyüzüne bakar ve tanımlayamadığı düşünceler ve hayranlıkla yıldızları izler. Günümüzde güç ve başarıyı derecelendirmek için de kullanılan yıldızların oluşturduğu düşünceler ve anlamlar sanatın her alanına güçlü etkilerle yansır.

Halıların kompozisyonlarına bakıldığında, genelde gökyüzü ve sonsuzluk temaları görülür (Yetkin. 1991: 93). Günümüze kalan örneklerden 13. Yüzyıl Konya, Selçuklu halısının orta zemininde tekrarlanan aynı motifler, sonsuzluk ve zamanın ötesinde bilinmezliğe uzanan bir yolculuğu temsil eder. Orta zemini; hayatın kararlı zamanı içinde gerçekleşen, yaşam döngüsü, yaşamda yer alan olaylar ve duyguların değişen durumlarını düşündüren, aktiflik içeren üçgen formlardan oluşan mavi zeminli geniş bordür çevreler. Sonsuzluk düşüncelerine dayalı orta zemini ve yaşamla ilgili geniş bordürü; yine sonsuzluk, gökyüzü, dengeli ve kararlı döngüyü temsil eden, yıldız motifli kare formların yan yana dizildiği ince bordürler çevreler (Çiloğlu, 2019b: 205). Orta zemin ve bu ince bordürler; sanki zamanın ötesinde, sonsuz bir yolda yan yana yürüyen hayatların yolculuğunu sessiz bir dille anlatır (Fotoğraf 13).

16. Yüzyıl Uşak halısının kırmızı orta zemininde; bitkisel ya da güneşin parlayan ışınları gibi, gökyüzü ve hayatın içindeki döngüsel olaylar, yine sonsuzluğa uzanan sarı desenlerin sessiz gizemliyle yer alır. Orta zemini çevreleyen mavi zeminli geniş bordür içinde yan yana dizilimli bulut motifleri, gökyüzünün döngüsel olaylarını niteler. Halının genel kompozisyon yapısına bakıldığında, geçip, giden hayata karşı, zamanın sonsuzluğuna duyulan özlem; gizli sitemlerle gökyüzü kavramlarına yüklenmiş izlenimi vermektedir (Fotoğraf 14).

Fotoğraf: 13. Konya, Selçuklu, 13. Yüzyıl. 285x520 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Env. No: 681

Fotoğraf: 14. Fotoğraf 14. Uşak, 16. Yüzyıl. 275x518 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul.

16. Yüzyıl Uşak halısında bitkisel desenli kırmızı orta zeminin sonsuzluk kompozisyonu ise; simetrik küçükten büyüğe giden ve yanlarda yarım yer alan, büyük desenlerin tekrarıyla verilmiştir. Güneşin doğuşundan batışına ışık ve enerji miktarı değişimi, mevsim geçişleri, durgun bir denizde yükselen dalgaların tekrardan durulması, ya da hayata tutunmaya çalışan bir bebeğin büyüdüğünde yetişkin ve yaşlılığında tekrardan ilgi ihtiyacı gibi; hayatın içinde ve doğada yükselen ve düşen miktar ve görünüm değişimleri; küçülen ve büyüyen desenlerle verilmiştir. Orta zemini çevreleyen bitkisel desenli bordürlerde; bilinemeyen sonsuzluğun buğulu duyguları; doğa, yaşam döngüsü ve hayatın kararlı yapısı niteliğiyle temsil edilmektedir (Fotoğraf15).

Fotoğraf: 15. Uşak, 16. Yüzyıl. 123x204 cm. Kara Kilise, Braşov, Romanya. Env. No: 173

18. Yüzyıl Batı Anadolu halısının orta zemin kompozisyonunda; sonsuzluk, gökyüzü, gece, gündüz ve akıp giden zamanda kararlı döngüyle tüm olayların değişen görünümlerinin gizli duygusu, farklı renklerde tekrar eden kareler içindeki yıldızlara yüklenmiştir. Yıldızların bulunduğu karelerin etrafını bir zincir gibi saran diyagonal küçük kareler; sonsuzluk ve zamanda gidilen yolda hareket ve döngüyü temsil etmektedir (Fotoğraf 16).

Yine aynı duygu ve düşüncelerle farklı bir kompozisyon örneği, 18. Yüzyıl Bergama halısında görülür. Hayat, zaman, sonsuzluk, gökyüzü, bilinmezlik ve yaşam döngüsü gibi kavramlar, halının kompozisyonunda; baktıkça düşündüren gizli mesajlarla verilmiştir. Merkezde bulunan bir yıldız etrafında, diğer yıldızların döndüğü büyük kare desen; gökyüzünün sisteme dayalı kararlı döngüsüne vurgu yapar niteliktedir. Yeşil zeminde dönen motifler ve köşelere doğru, dört küçük kare desenler; dört mevsim ya da dört ayağı üzerinde sağlam basan bir masa gibi, doğanın ve gökyüzünün kararlı yapısını nitelemektedir. Kareyi tamamlayan üçgen desenler; yaşam sürecinde başlayan ve biten aktiflik, hareket ve diğer miktar kavramlarının, kare içinde kararlı yapısını temsil etmektedir. Orta zemini çevreleyen farklı bordürler; doğadaki farklı yaşamları anlatır niteliktedir. Halının genel kompozisyonu; gökyüzü ve doğanın bir fotoğraf karesine yansıyan görünümü gibidir (Çiloğlu, 2019b: 209, 210), (Fotoğraf17).

Fotoğraf: 16. Bergama, 18. Yüzyıl. 139x175 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul. Env. No: 957

Fotoğraf: 17. Fotoğraf 17. Bergama, 18. Yüzyıl. 152x210 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul. Env. No: 694

17.–19. Yüzyıllar arasında Nevşehir – Niğde – Konya bölgeleri arasında dokunduğu düşünülen halı (Gülgönen, 1997: 60), gökyüzünün sonsuzluk duygusu, yıldızların gücü ve bilinmezliğin insan ruhunda bıraktığı derin izleri yansıtır niteliktedir. Halının orta zemininde, etrafı aktiflik mesajı veren üçgen desenlerle çevrili iki sekizgen ve içlerinde yer alan yıldızlar; gökyüzü ve doğanın döngüsünü, gece ve gündüz gibi farklı zamanları, farklı hayatları ve zamanın sürekli akışında; her hayatın kendi zamanına sahip olduğunu düşündürmektedir. Orta zeminde kenarlardan sekizgenlere yönelen üçgenler; gökyüzünün sonsuzluğuna uzanan aktifliğine işaret eder gibidir. Bordürde farklı renklerde dizilen yıldızlar; farklı zaman dilimleri, gökyüzü, yıldızlar ve doğanın döngüsünü hissettirmektedir (Fotoğraf 18).

Fotoğraf: 18. Nevşehir – Niğde – Konya, 17. – 19. Yüzyıl. 98x172 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul.

18. Yüzyıl Konya mihrap desenli halının farklı kompozisyon yapısı; sonsuzluk, gökyüzü, yaşam döngüsü ve farklı zaman evrelerini anlatır. Orta zeminde sonsuzluk düşüncesiyle tekrar eden her bir bölüm; güneşin doğuşundan batışına zaman sürecinde yükselen – inen çizgisi ve hayat sürecinde yaşamın yükselen ve inen basamakları gibidir. Kompozisyon basamaklarında; geçen zaman, yıllar, fiziki değişim, dünyanın dönüşü ve hayatı görmek ve düşünmek mümkündür. Ortada, yıldızların bulunduğu siyah zeminli bölüm; gökyüzü ve geceyi, diğer bölümler ise; farklı zaman süreçleri, farklı hayatlar, değişen anlar ve yaşam döngüsünü düşündürür. Yine; orta zeminde bölümlerin her iki tarafında, kare form içinde yıldızlar; hayatın yaşam sürecinde yükselen ve inen değerlerlerin kararlı döngüsünde; doğal hayata göre yıldızların devamlılığı ve hayatın ötesine uzanan bilinmezliği yansıtır. Bu duygu ve düşünceler insan ruhunu adeta evrene açar ve sonsuzlukla buluşturur. Her bir yıldız; zamanın ötesinde, gökyüzünde durmaktadır. Yıldızlar gökyüzünün derinliklerindeki gizemi düşündürerek, hayat gelip geçse de, insanın hayatta bir iz bırakma arzusunu hatırlatır ve bu düşünceleri iç dünyanın duygu derinliğine taşır. Orta zemini çevreleyen siyah zeminli bordürde, küçük karelerden oluşan basamaklar arasında farklı renklerde sıralanan yıldızlar; geçen zaman sürecinde yaşam döngüsü ve insan hayatına göre yıldızların sonsuzluk duygularını hissettirerek, izleyiciyi evrenin sonsuzluğunda zaman yolculuğuna götürür (Çiloğlu, 2019b: 210), (Fotoğraf 19).

Hayat ve zaman kavramları içinde nitelenen yaşam döngüsü, 18.Yüzyıl İzmir, Kozak halısında; hayatın içinde yaşamın yükselen ve inen değerlerini anlatan kompozisyon şeklindedir. Orta zemin desenleri içinde yer alan yıldız motifleri; gökyüzü, sonsuzluk ve hayat ve zamanın ötesindeki bilinmezliği nitelemektedir. Halının alt ve üst bölümlerinde hayatın içinde yaşamdaki olayların çıkışlı, inişli miktar değişimleri ve doğadaki yaşam döngüsünü temsil eden üçgen desenler görülmektedir. Orta zemini çevreleyen farklı renklerde üçgen dizilimli ince bordür; gökyüzü ve hayatın içinde doğa ve yaşamın inişli çıkışlı döngüsünü nitelemektedir. Farklı renklerde yıldızların içinde yer aldığı, küçük kare basamaklarla çevrelenen diyagonal bölümlerin tekrarlandığı geniş bordür deseni; bitkilerin dalları veya yapraklarının büyüdükçe kararlı bir şekilde kendini eğmesi gibi (Görsel 1, 9, 10), gökyüzü ve doğada gerçekleşen döngüsel olayların belirli bir sisteme bağlı olarak dengeli, kararlı ve mütevazı bir şekilde gerçekleştiği duygusunu düşündürmektedir (Fotoğraf 20).

Fotoğraf: 19. Konya, 18. Yüzyıl. 103x163 cm. Özel koleksiyon.

Fotoğraf: 20. Kozak, İzmir, 18. Yüzyıl. 90x124 cm. Örencik Köyü Camii, Manisa.

Yine; gökyüzü, hayat ve ötesinin farkındalığına dayalı duygu ve düşüncelerin yüklendiği, 18. Yüzyıl Kula halısının orta zemininde, yıldız kümelerinin oluşturduğu hayatağacı deseni; gökyüzü kavramlarıyla ilgili olup, hayatın ötesinin bilinmezliğini, gökyüzünün derin sonsuzluğunda bilinmezliğe açılan kapıda, hayatın ötesine ve umuda parlayan yıldızları temsil etmektedir. Orta zeminde yıldız desenli, üçgen alanın dışında kalan, küçük, ters üçgen motiflerinin sıralandığı bölüm; dönüşüm ve döngüyü; gökyüzündeki bulutların su damlaları ya da kar tanelerine dönüşerek, yeryüzüne düşmesi gibi niteliktedir. Üst bölümde yan yana dizilen dört üçgen motifinin her biri, yaşamın çıkışlı – inişli döngüsel evrelerini temsil etmektedir. Bitkisel motifli dar bordürler ve geniş bordür; yine yaşamın döngüsüyle ilgilidir (Çiloğlu, 2019a: 339, 340), (Fotoğraf 21).

19. Yüzyıl Milas halısının orta zemininde; doğa ve hayatın farkındalığıyla, sonsuzluğa açılan kapının derinliğinde, içinde hayat ağacı bulunan sarı zeminli desen; insanın kendini tanıma ve bilmeye dayalı; olgunluk, sabır, saygı, bilgi, merhamet gibi değerler bütünüyle, hayatın içinde yaşamın küçükten büyüğe yükselen aktiflik durumlarını nitelenmektedir. Hayatın enerjini temsil eden sarı renk zeminin ortasında, büyüdükçe; her iki yanında yapraklarını mütevazı bir şekilde aşağıya bırakan hayat ağacı deseni bulunmaktadır. Bu davranış; gökyüzü ve doğanın hayatı sunuş biçimini, öğretim yöntemlerini ve edindirdiği duygu ve düşünce kazanımlarını gösterir. Sarı zeminde alt ve dikey yanlarda hayat ağacına doğru yükselen kırmızı desenler, zaman süreçlerini nitelemektedir. Orta zeminin üst bölümündeki üçgenin zirvesinde, dışarıya doğru karşılıklı birbirine bakan sarı uzantılar; sonsuzluğa duyulan maneviyat ve duaya açılan elleri simgelerken, basamaklı üçgenin her iki tarafından, içe ve hayat ağacına doğru eğilen bükümler; saygı, hoşgörü ve mütevazılığı göstermektedir. Koyu renkli zemin ise; hayatın ötesini ve bilinmezliği düşündürerek, her şeyin bir sonu olduğunu hissettirmektedir. Orta zemini çevreleyen bitkisel desenli bordürler ise; doğa ve yaşamın döngüsünü farklı sunumlarla anlatır niteliktedir (Fotoğraf 22).

Fotoğraf: 21. Kula, 18. Yüzyıl. 117x169 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul. Env. No: 296

Fotoğraf: 21. Fotoğraf 22. Milas, 19. Yüzyıl.110x165 cm. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul. Env. No: 1516

Türk halı sanatı; doğa, umut, sonsuzluk, inanç ve öte yaşam gibi düşünsel kavramların birbirine tutunduğu, yaşam ve doğa arasındaki bağın farkındalık kompozisyonlarıdır. Hiçbir kompozisyon bilinçsizce yapılmamıştır. Desenler ve motiflere derin anlamlar yüklenerek dokunmuştur. Her bir halıda estetik soyutlamalara gidilen geometrik desen ve motifler; kültürel ve coğrafi değerleri, toplumun kimlik ve tarihini sessiz söylemlerle yansıtan birer belge niteliğiyle, dokuyucuların duygu ve düşünce kompozisyonlarının biçimlendiği birer kültür temsilcileridir. Halılar yalnızca fonksiyonel veya dekoratif birer obje değil, gelecek nesillere aile mirası olarak aktarılan değerli anı simgeleridir.

3. TÜRK HALI SANATININ GÜNÜMÜZ DURUMU

Türk halı sanatının yüzyıllar boyunca sanatsal özellikleriyle dünya çapında kazandığı değerin, günümüzde özel çabalar dışında nitelikli devam ettiği söylenemez. Kültürel kimlik ve tarihi birikimle süregelen duygu ve düşüncelerin kavramsal özelliklerini anlatan desen ve motifler, yeni üretimlerde anlam derinliğinden koparılmakta, kalitesi düşük malzeme kullanımıyla birlikte bu durum; halıların yapısal niteliği, estetiği ve kültürel belleğinin kaybına ve halı sanatının yalnızca basit ticari bir ürün haline gelmesine neden olmaktadır.

Günümüz el halısı üretimlerinde temelde yatan en büyük sorun; sürdürülebilme nedenlerinin genelde yok olmasıdır. Sürdürülebilirliğin temeli ise, üretimin insan hayatının bir parçası olması gereğidir. Çünkü insan; onu yapmaya yönlendiren, içten gelen itici gücü hissetmediği ve bilmediği bir uğraşıyı duygusal bağlar kuramadığında, maddi ya da farklı zorunluluklar dışında yapmak istemez. Geçmişte dokunmuş halıların duygu ve düşünceler yüklü kompozisyonlarının kavramsal ve tarihsel katmanları anlaşılmadan, geçmişin desenlerini kopya ya da kolaj niteliğinde düzenlemeler ve atalardan akılda kalan bilgilerle yapılan ezber üretimlerle Türk halı sanatı yaşatılamaz. Kazanım ancak; kişinin duygu ve düşünceler içeren kompozisyonlarla, kendisini temsil etmesini sağlamakla mümkündür. Kompozisyonların yaratıcılığına iten güç araştırılıp, özümsenmeden, düşünceler derinliği sentezlenmeden yapılan, yalnızca geçmişin üzerinden eklentilerle kimlikli yeni halılar üretilmesini beklemek, iyi niyetli hayalden öteye gidemez.

Günümüzde pek çok üretimde; desen ve motiflerin kavramsal özelliklerinin bilinmediği, kültürel birikim ve düşünsellik kompozisyonlarının dışında yapılan yeni örneklerde nitelik sorunu görülmektedir. Bölgesel araştırmalarla kompozisyon, desen ve motifler saptanarak oldukça iyi niyetli, canlandırma ve geliştirmeye yönelik projelerde bile, dokuyucular dokudukları desen ve motiflerin nedenlerinin derinliği, kavram yapıları gibi düşünsel özellikleri ve anlatım biçimlerini bilememekte, geçmişten gelen bilgilerle, kısmen motiflerin isimlerini söyleyebilmektedirler. Kültürel ve kişisel duygu ve düşünceleri yansıtmayan, motiflerin anlam ve kökeni özümsenmeden dokunan halılar kimlik sorununa yol açmaktadır. Ayrıca, denetimli projeler veya niteliği ilke edenmiş üreticilerin dışında, günümüzde Türk halı sanatına ait üretimler olarak karşılaşılan halıların pek çoğunda kavramsal özelliklerle birlikte boyarmadde, malzeme ve dokuma tekniği sorunları görülmektedir. Bu durum; tüm dünyaca kabul görmüş Türk halı sanatını, geçmişin belirli tarihleri arasında değerlendirilebilir bir sanat olarak kalmasına ve güncel üretimlerin sanat değerinin yitirilmesine yol açmaktadır. Yeni dokunan halı üretimleri genelde turistik hatıra eşyası kapsamında, ucuz üretim düşünceleriyle malzeme ve üretim kalitesinden tasarruf edilerek yapılmaktadır. Bu koşullarda yapılan yeni el halıları, köklü kültürümüzü yanlış temsil etmektedir. Çünkü turistik üretimler de geleceğe uzun yıllar kalacaktır. Ayrıca; yeni evlenecekler ve el halısı almak isteyenler, yeni Türk el halılarına karşı pek çok ön yargı ve olumsuz düşüncelerle mağazalara isteksiz gitmekte, mağaza çalışanları da halılara karşı duyulan güvensizlik nedeniyle, gelen müşteriyi ikna edebilmek için daha fazla çaba göstermek zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle pek çok kişi yeni el halılarında kimlik, renklerin boyarmadde sorunları, dokuma ve teknik özelliklerinde sorun yaşamamak için, ihtiyaçlarını çeşitli sanayi üretimlerinden karşılamaktadırlar. Dolayısıyla azalan talebe karşı üretim daha da düşmektedir. Günümüzde nitelikli Türk halısı üretiminin azalması, gelecek nesillerin bu kültürel mirasa erişimini zorlaştırmakta ve kültürel sürekliliği tehdit etmektedir. Geçmişten günümüze aktarılan Türk halı sanatının köklü bilgisi ve sanatsal değeri; yalnızca müzeler, özel koleksiyonlar ve kitaplardan görülebilir hale gelmiştir. Bu durum; kültürel bir mirasın halkla ilişkisini kısıtlamakta, sanatsal ve tarihsel kökleriyle olan kültürel bağını zayıflatmaktadır.

Diğer önemli etken; insanın doğal yaşam ortamlarından uzaklaşması, değişen yaşam koşulları, kalabalık şehirleşmenin getirdiği apartman yaşamın sınırlı imkanları, farklı ekonomik beklentiler, insanın sınırlı ömrü ve yeni neslin ilgi duymaması, zamanların farklı uğraşlarla tüketilmesi, çeşitli kişisel nedenler ve depremler sonucunda göçler, geleneksel halıların günümüz mekan düzenlemelerinde güncel hayata tutunmadığı ve modası geçmiş düşünceleri, kullan – at veya değiştir şeklinde kolay ulaşılan çeşitli sanayi üretimleri; Türk halı sanatının gelişimini geriletmektedir.

Ticaret Bakanlığı'nın el halısı ihracatı verilerine göre, 2014 yılında 128.514.686 dolar gelir elde edilirken, 2022 yılında 61.888.909 dolar gelir elde edilmiştir (Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2022). Anadolu Ajansı'nın 08.01.2024 tarihli haberinde, 2023 yılı halı – kilim ihracatından elde edilen 2.752.647.000 dolar gelir içinde, 2.188.116.000 dalar gelirle en çok getiriyi makine halıları, ikinci sırayı 483.015.000 dalar tuft halılar alırken, el halılarından 72.620.000 dolar, kilimlerden ise 8.896.000 dolar gelir sağlandığı açıklanmıştır (Özdemir, 2024). Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin 2023 yılı raporuna göre, Türkiye halı ihracatında ikinci sırada yer almaktadır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2023). Verilere göre halı ihracatında büyük gelirin, makine halılarından olduğu görülmektedir. Ülkemize gelir açısından makine halılarının ekonomik önemi çok büyüktür. Genelde seri süreçlerde üretilen bu halılar; siparişe özel, tek üretim veya kültürel değerlerden çıkışlı tasarımlar olarak yapılsalar da, tasarımcının kişisel duygu ve düşüncelerinin veya üreten firmanın ötesinde, kültürü temsil eden bir derinliği ve öyküsü yoktur. Bu nedenle geleneksel el dokuması halıların taşıdığı zengin kültürel anlamlar, kişisel dokunuşlar bu halılarda bulunmaz. El halılarının ekonomik katkısını yükseltmek için, geçerli temellere oturan desen ve kompozisyonlarla, geçmişte olduğu gibi; dokumaları oluşturan kaliteli malzeme, boyar maddeler ve işçilik olarak, nitelikli ve kimlikli üretimler yapılması gerekmektedir. Dünya genelinde köklü kültürümüz ve insanımız hakkında en doğru ve üst noktada yapılabilecek tanımlamalar için, kültürümüze ait nitelikli el halısı üretimlerimizin, maddi ve manevi olarak en üst seviyede tutulması ve tanıtılması gerekmektedir.

SONUÇ

İnsanın tasarlama gücü, onu diğer canlılardan ayıran en belirgin özelliklerinden biridir. Bu güç; tarih boyunca medeniyetlerin gelişimine, coğrafi ve kültürel yapılarının oluşmasına katkı sağlamış, toplumların birbirinden farklı düşünce yapılarını ve yaşam şekillerini sanatla, motiflerle ve mimariyle ifade etmelerine ve gelecek nesillere aktarımına olanak tanımıştır. Bu miras; insanlık tarihinin en derin ve en anlamlı anlatılarından biridir.

Türk halı sanatı yalnızca yere serilen bir eşya değildir. Yüzyıllardır süregelen zengin bir kültürel ve sanatsal mirası yansıtır ve her halı kendi hikayesini gözler önüne serer. Ancak günümüzde bu mirasın devamlılığı ve niteliği zedelenmiş durumdadır. Farkındalıktan uzak, kültür birikiminin bilinçli katkıları ve dokuyucuların duygu ve düşüncelerini doğru yansıtmayan üretimlerle, günümüzde Türk halı sanatı kimliğinin korunduğu ve geleceğe aktarılabilirliğini düşünmek, gerçekçi bir yaklaşım değildir. Ayrıca günümüzde pek çok insan; yine günlük yaşam içinde karşılaştığı tarihi bir yapı veya yapının süsleme desenlerinin ardındaki kavramsal düşünceleri bilmemektedir. Günümüzde kendi duygu ve düşüncelerinin gerçek temsili olmayan, geçmişten gelen motifleri niçin dokuduğunu bilmeyen dokuyucular, yaşam şartları ve ekonomik beklentilerin değişmesiyle, tarihsel sürecin kavramsal özelliklerini bilmedikleri desen ve motifleri uygulamayı bırakmaktadırlar. Bu durum yeni düşünce katkıları ve nitelikli Türk halı sanatının gelişimini durdurmaktadır.

Geçmişini bilmeyen bir toplumun, geleceğine sağlam temellerle yön vermesi mümkün değildir. Bireysel çabanın olmadığı ya da eksik olduğu yerlerde, belirli kişi veya kuruluşlar tarafından, birey adına yapılan düşünce ve üretimlere ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Tarihsel süreçte dokuyucuların hiçbir özel görsel sanat eğitimi almadan, köklerden beslenerek gelişen üretimlerinde, düşünsel kavramlar ve gizli mesajları anlamak mümkündür. Doğaya bakıldığında; doğa bize var olduğu andan günümüze ilkbaharda açan ve sonbaharda düşen bir yapraklarla bile yaşamı anlatır ve bu anlatımı sürekli değişen zengin görünümlerle geleceğe taşır. Kültürel üretimleri gelecek nesillere nedenleriyle anlatmak ve devamını sağlamak, kültür miraslarını korumak kadar önemlidir. Çünkü Türk sanatı toplumsal güçlü bağlarla; araştırma, farkındalık, duygu ve düşünsel süreçlerle şekillenen bir sanattır. Bir toplumda düşünmeyen, farkındalıktan yoksun, yalnızca kendilerine sunulan hayatla yetinenler, kültür ve sanata katkı sağlayamaz, geleceğe taşıyamaz ve dünyada bir iz bırakabilme mutluluğuna erişemezler.

Günümüzde doğru uygulanacak projelerle, ülkemizde halı tarihinin kavramsal özellikleri dokuyuculara anlatılarak, sanatsal bakış açıları geliştirilebilir. Dolayısıyla form ve kavram birlikteliğinin iç dünya kompozisyonlarıyla, dokuyucuların duygu ve düşüncelerini temsil eden, sanat değerinde nitelikli üretimler yapılabilir.

KAYNAKÇA

Çiloğlu, H. (2019a). "Türk Kültür Varlıklarında Yaşamın Biçimlenmesi", Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, 7(35), 335-343. https://doi.org/10.7816/ulakbilge-08-35-05
Çiloğlu, H. (2019b). "Türk Halı Sanatı Kompozisyonlarında Hayat ve Zaman Kavramları", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (43), 200-213. https://doi.org/10.32547/ataunigsed.604315
Çiloğlu, H. (2019c). "Türk Halı Sanatının Kompozisyon ve Desenlerinde Miktar Kavramı", Art-E Sanat Dergisi, 12(23), 185-193. https://doi.org/10.21602/sduarte.555754
Çiloğlu, H. (2019d). "Yüzey Kompozisyonlarında Kaynak Belirleme ve Tasarlama Yöntemlerinden Örnekler", İDİL Sanat ve Dil Dergisi, 8(60), 1039-1048. doi: 10.7816/idil-08-60-09
Gülgönen, A. (1997). 17 – 19. Yüzyıl Konya Kapadokya Halıları, İstanbul: Eren Yayıncılık.
Özdemir, F. (2024, 08 Ocak). Türkiye 2023'te 2 milyar 752 milyar dolarlık halı sattı. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-2023te-2-milyar-752-milyon-dolarlik-hali-satti/3103047#
Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2022). Halı Sektör Raporu. https://ticaret.gov.tr/data/5-b87000813b8761450e18d7b/Hal%C4%B1%20Sekto%CC%88r%20Raporu%202022.pdf
Türkiye İhracatçılar Meclisi (2023). Halı Sektörü Sürdürebilirlik Eylem Planı, https://tim.org.tr/files/downloads/e-ihracat_sekretaryasi/-Hal%C4%B1%20Sekt%C3%B6r%C3%BC%20S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf
Ulrich, R.S. & Simons, R.F. & Losito, B.D. & Fiorito, E. & Miles, M.A. & Zelson, M. (1991). "Stress Recovery During Exposure To Natural And Urban Environments", Journal of Environmental Psychology, 11(3), 201-230. https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80184-7
Williams, K.J.H. & Lee, K.E. & Hartig, T. & Sargent, L.D. & Williams, N.S.G. & Johnson, K.A. (2018). "Conceptualising creativity benefits of nature experience: Attention restoration and mind wandering as complementary processes", Journal of Environmental Psychology, 59, 36-45. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2018.08.005
Yetkin, Ş. (1991). Türk Halı Sanatı. 2. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

FOTOĞRAFLAR KAYNAKÇASI

Görsel 1. Çiloğlu, H. (2021). Palmiye ağacı [Fotoğraf].
Görsel 2. Çiloğlu, H. (2021). Mazı ağacı [Fotoğraf].
Görsel 3. Çiloğlu, H. (2020). Sarmaşık [Fotoğraf].
Görsel 4. Çiloğlu, H. (2020). Günbatımı ve eksilen yapraklar [Fotoğraf].
Görsel 5. Çiloğlu, H. (2017). Sonbaharda düşen yapraklar [Fotoğraf].
Görsel 6. Çiloğlu, H. (2019). Halıya düşen kar [Fotoğraf].
Görsel 7. Çiloğlu, H. (2020). Günbatımında gökyüzü ve deniz [Fotoğraf].
Görsel 8. Çiloğlu, H. (2023). Ağaç yaprakları ve bulutlar [Fotoğraf].
Görsel 9. Çiloğlu, H. (2022). İlkbaharda çam ağacında yeni çıkan yapraklar [Fotoğraf].
Görsel 10. Çiloğlu, H. (2022). Areka bitkisi yaprakları [Fotoğraf].
Görsel 11. Konya, İnce Minareli Medrese, 13. Yüzyıl. Türkiye Kültür Portalı, Erişim Tarihi: 10.10.2021, Erişim Adresi: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/nceminare-tas-ve-ahsap-eserleri-muzesi
Görsel 12. Kayseri, Sahabiye Medresesi, 13. Yüzyıl. Türkiye Kültür Portalı, Erişim Tarihi: 10.10.2021, Erişim Adresi: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kayseri/gezilecekyer/sahabiye-medresesi
Görsel 13. (1992). Turkish Handwoven Carpets (2. Basım). Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1, Kod 0099
Görsel 14. (1990). Turkish Handwoven Carpets. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 4, Kod 0320
Görsel 15. (2007). Tanrıya Adanmış Halılar, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, s. 65
Görsel 16. (1992). Turkish Handwoven Carpets (2. Basım). Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1, Kod 0087
Görsel 17. (1988). Turkish Handwoven Carpets. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Kod 0118
Görsel 18. Gülgönen, A. (1997). 17 – 19. Yüzyıl Konya Kapadokya Halıları, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 61
Görsel 19. (1988). Turkish Handwoven Carpets. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Kod 0148
Görsel 20. (1992). Turkish Handwoven Carpets (2. Basım). Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1, Kod 0018
Görsel 21. (1988). Turkish Handwoven Carpets. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Kod 0144
Görsel 22. (1988). Turkish Handwoven Carpets. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Kod 0131